

ساختار مطلوب بانکداری بدون بهره

و تأثیر آن در کارایی نظام بانکی

حضرت حجة الاسلام و المسلمین جناب آقای سیدعباس موسویان

رئیس پژوهشکده نظام‌های اسلامی

پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی

ساختار مطلوب بانکداری بدون بهره و تأثیر آن

در کارایی نظام بانکی

در بانکداری متعاف (ربوی) چه در مقام تجهیز منابع و چه در مقام اعطای وام و اعتبار، از رابطه حقوقی «قرض» استفاده می‌شود. بانک‌های تجاری و تخصصی با افتتاح انواع حساب‌های سپرده (دیداری، پس‌انداز و مدت‌دار) و جوه مازاد بر نیاز اشخاص حقیقی یا حقوقی را جذب می‌کنند و متعهد می‌شوند مطابق مقررات حساب‌های مذکور، اصل سپرده و بهره آن را (در غیر حساب‌های دیداری) عندالمطالبه به صاحبان حساب برگردانند، سپس بانک‌ها با رعایت ذخایر قانونی و احتیاطی منابع حاصل از عملیات سپرده‌گذاری را به عنوان وام و اعتبار در اختیار بنگاه‌های اقتصادی و خانوارهای متقاضی وام قرار می‌دهند و در سر رسید یا سررسیدهای معین علاوه بر اصل وام و اعتبار مازادی به عنوان بهره می‌گیرند.

مطابق قوانین بانکی تمامی کشورهایی که نظام بانکداری متعارف در آنها حاکم است سپرده‌گذار با تحویل جوه به بانک، مالکیت خود را از آنها قطع کرده و آنها را به مالکیت بانک درمی‌آورد و رابطه او با بانک رابطه بستانکار و بدهکار است و در مقابل بانک بازپرداخت مبلغ سپرده را مطابق مقررات متعهد می‌شود. برای مثال در قانون امریکا آمده است: «این یک قاعده بنیادی در حقوق بانکی است که سپرده‌گذاری عام پول، همان لحظه‌ای که پول سپرده می‌شود به مالکیت بانک درمی‌آید و بانک و

سپرده‌گذار رابطه حقوقی بدهکار و بستانکار را به عهده می‌گیرند. اثر حقوقی این قرارداد آن است که وامی به بانک داده می‌شود و بانک در برابر آن صریحاً یا به‌گونه ضمنی تعهد پرداخت یا بازپرداخت مبلغ سپرده را به محض درخواست می‌کند.^۱ و در حقوق انگلیس آمده است، «به نظر حقوق دانان این کشور هنگامی که یک بانک‌دار حساسی برای مشتری باز می‌کند، رابطه‌ای که میان آنان برپا می‌شود رابطه بدهکار و بستانکار است هنگامی که در این حساب سپرده‌ای وجود دارد مشتری بستانکار و بانک‌دار بدهکار می‌باشد بنابراین وجوه سپرده از سوی سپرده‌گذار در مالکیت بانک‌دار می‌باشد و بانک تکلیفی ندارد نتایج اقدامات خود را برای سپرده‌گذاران افشاء کند.»^۲

نتیجه این‌که در بانک‌داری متعارف سپرده‌گذاران هیچ مسئولیتی در قبال فعالیت‌های بانک ندارند و نتایج عملیات بانکی سود باشد یا ضرر هیچ فرقی برای آنان ندارد و بانک‌دار متعهد است در هر وضعیتی اصل سپرده و بهره آن را در موعد مقرر به سپرده‌گذار بپردازد. این رابطه حقوقی در فقه اسلامی^۳ و قانون مدنی^۴ به عنوان قرض شناخته می‌شود.

در بخش اعطای وام و اعتبار نیز وقتی بانک منابع خود را به عنوان وام و اعتبار در اختیار متقاضی قرار می‌دهد رابطه مالکیتی خود را از آنها قطع کرده به مالکیت متقاضی درمی‌آورد و او متعهد می‌شود در سر رسید (یا سررسیده‌های) معین اصل وام و اعتبار و بهره آن را به بانک برگرداند. نتیجه این‌که در این بخش نیز بانک هیچ مسئولیتی در قبال فعالیت‌های اقتصادی بنگاه‌ها ندارد و نتایج آن فعالیت‌ها سود باشد یا ضرر هیچ ارتباطی به بانک ندارد، این رابطه حقوقی نیز در فقه و حقوق اسلامی به عنوان قرض شناخته شده است. بنابراین در بانک‌داری متعارف سه گروه سپرده‌گذاران، بانک‌ها و متقاضیان تسهیلات بانکی، از نظر حقوقی در حوزه فعالیت خودشان کاملاً جدا از هم می‌باشند و همه بانک‌ها اعم از بانک‌های تجاری یا تخصصی صرفاً به عنوان مؤسسه واسطه و جوه عمل می‌کنند از یک طرف وجوه و مزاد برنیاز اشخاص حقیقی یا حقوقی را به عنوان قرض می‌گیرند و از طرف دیگر همان وجوه را به عنوان قرض در قالب وام و اعتبار به تولیدکنندگان و مصرف‌کنندگان متقاضی می‌پردازند.

در طول سالیان متمادی مناسب با ماهیت بانک‌داری به وی ساختار اجرایی خاصی شکل گرفته که حاصل چند صد سال تجربه و دانش است، تخصص اصلی ساختار مورد نظر را در سه مطلب مهم می‌توان خلاصه کرد:

۱- دقت بالا در شناسایی اشخاص حقیقی و حقوقی و اسناد و وثائق معتبر جهت بالا بردن درجه اطمینان بازگشت منابعی که به عنوان وام و اعتبار از بانک خارج می‌شوند.

۱- مجموعه سخنرانی‌ها و مقالات هشتمین سمینار بانک‌داری اسلامی ص ۱۰۷.

۲- همان ص ۱۰۶.

۳- تحریرالوسیله امام خمینی القول فی القرض جلد ۱ ص ۵۹۹.

۴- حقوق مدنی دکتر امامی جلد ۲ ص ۱۹۳.

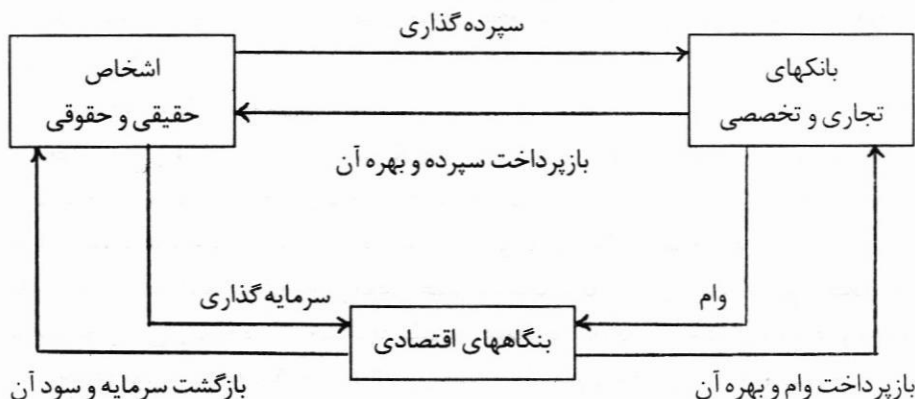
۲. سرعت و دقت بالا در جابه‌جایی و انتقال وجوه از حسابی به حساب دیگر، از مکانی به مکان دیگر، به‌طوری‌که امروزه مبادلات پولی از طریق بانک‌ها آسان‌ترین، قابل اعتمادترین و کم هزینه‌ترین طریق به حساب می‌آید.

۳. شمول کافی نسبت به انواع مبادلات پولی، به‌طوری‌که امروزه مردم می‌توان اغلب معاملات پولی خود را از طریق بانک‌ها به نحو کامل انجام دهند.

نظام بانکی ربوی به همان اندازه که سعی کرده در زمینه‌های فوق تخصص و تجربه کسب کند به همان اندازه یا بیشتر سعی کرده صنعت بانکداری را از درگیر شدن با اقتصاد حقیقی دور کند به‌طوری‌که در اکثر کشورها بانک‌ها از سرمایه‌گذاری مستقیم در فعالیت‌های اقتصادی، خرید سهام شرکت‌ها، حتی خرید اوراق قرضه قابل تبدیل به سهام ممنوع شده‌اند، سازمان اجرایی و مدیریت اداری بانک‌ها نیز از جهت بکارگیری سرمایه‌های فیزیکی، استخدام نیروی انسانی متخصص و بکارگیری شیوه و ابزارها با همین دیدگاه سامان یافته‌اند در نتیجه بانک‌ها نظام کاری خود را چنان تنظیم می‌کنند که وجود مزاد برنیاز افراد با دقت، سرعت و اطمینان تمام بدست متقاضیان برسد و متقاضیانی که با دادن مطمئن‌ترین تضمینات و تأمینات بازگشت وجوه را تعهد می‌کنند.

اگر از خدمات حساب‌های جاری و وام‌های مصرفی صرف‌نظر کنیم کیفیت گردش وجوه در یک اقتصاد ربوی به صورت زیر خواهد بود.

نمودار بازار پول و سرمایه در اقتصاد ربوی

یعنی اشخاص به دو گروه تقسیم می‌شوند گروه نخست که اکثریت را تشکیل می‌دهند به جهت خصلت ریسک‌گریزی ترجیح می‌دهند وجوه مزاد خود را به بانک‌ها بسپارند و بانک‌ها نیز اعم از تجاری یا تخصصی بدون مشارکت در خطرات سرمایه‌گذاری و تولید، آنها را در اختیار بنگاه‌های

اقتصادی قرار می‌دهند، گروه دوم افراد ریسک‌پذیر جامعه هستند که با هدف سود بیش‌تر اقدام به سرمایه‌گذاری مستقیم (مستقل یا مشارکت) در بنگاه‌های اقتصادی می‌کنند. و این درحالی است که با حذف سیستم بهره و بانک‌داری مبتنی بر آن ماهیت بانک کاملاً متحول می‌شود بانک دیگر تنها به عنوان یک مؤسسه گردش وجه نیست، سپرده‌گذاران، بانک‌ها و بنگاه‌های اقتصادی، دیگر به صورت عناصر مجزا از هم نیستند، سود و زیان بانک‌ها و به دنبال آن سود و زیان سپرده‌گذاران بستگی به عملکرد و موفقیت بنگاه‌ها دارد، در نتیجه نظام بانکی ساختاری غیر از ساختاری بانک‌داری ربوی را اقتضا می‌کند.

ماهیت بانک در قانون عملیات بانک‌داری بدون ربا ایران

به مقتضای قانون عملیات بانک‌داری بدون ربا جمهوری اسلامی ایران، گرچه بانک هنوز یک مؤسسه گردش وجه شناخته می‌شود به طوری که از یک طرف وجه مازاد بر نیاز افراد و مؤسسات را در قالب انواع سپرده‌های بانکی جذب کرده و در قالب انواعی از روش‌ها به عنوان تسهیلات بانکی در اختیار متقاضیان وجه قرار می‌دهد لکن از جهت حقوقی و به دنبال آن از جهت اقتصادی تفاوت‌های اساسی با بانک‌داری ربوی داد. و این تفاوت‌ها عمدتاً در مسئله تجهیز منابع و اعطای تسهیلات می‌باشد.

روش‌های تجهیز منابع

در بانک‌داری بدون ربا ایران بانک‌های تجاری و تخصصی به سه روش وجه مازاد بر نیاز افراد را می‌پذیرند.

۱- سپرده قرض‌الحسنه جاری.

حساب جاری (دیداری) در عملیات بانک‌داری بدون ربا ایران همانند همه بانک‌ها ماهیت قرض دارد، اشخاص حقیقی و حقوقی می‌توانند با افتتاح حساب قرض‌الحسنه جاری وجه مورد نظر خود را به بانک سپرده دسته چک دریافت کنند سپس از طریق نوشتن چک به هر اندازه و به هر صورتی که مایل باشند مطابق مقررات بانک از موجودی خود برداشت کنند، به موجودی این‌گونه حساب‌ها سودی تعلق نمی‌گیرد و وجه این حساب به مقتضای عقد قرض به ملکیت بانک درآمده جزو منابع بانک خواهد بود در نتیجه بانک‌ها می‌توانند با رعایت ذخایر قانونی و احتیاطی باقی‌مانده وجه را از طریق عقود بانکی سرمایه‌گذاری کرده کسب سود کنند.

۲- سپرده قرض‌الحسنه پس‌انداز.

حساب پس‌انداز نیز در بانک‌داری بدون ربا ایران ماهیت قرض دارد، اشخاص می‌توانند وجه مازاد بر نیاز مصرفی خود را تا هر زمان که بخواهند در بانک سپرده‌گذاری پس‌انداز کرده دفترچه

حساب پس انداز دریافت کنند و هر موقع و به هر میزان که احتیاج داشتند با مراجعه به بانک از حساب خود برداشت کنند.

صاحبان این حساب‌ها علاوه بر حفظ و نگهداری پولشان، در امر قرض الحسنه اعطایی بانک مشارکت کرده از اجر و ثواب معنوی آن بهره‌مند می‌گردند.

وجوه این حساب نیز به مالکیت بانک درآمد جزو منابع بانک خواهد بود و بانک‌ها با لحاظ ذخایر قانونی و احتیاطی، بخشی از این وجوه را به اعطاء قرض الحسنه اختصاص داده بخش دیگر را از طریق عقود بانکی سرمایه‌گذاری کرده کسب سود می‌کنند، به موجودی این حساب‌ها سودی تعلق نمی‌گیرد لکن بانک‌ها برای تشویق مردم به پس انداز پاره‌ای اولویت‌ها، امتیازات و جوایز نقدی و غیرنقدی برای صاحبان این حساب‌ها می‌پردازند.

۳- سپرده سرمایه‌گذاری مدت‌دار

سپرده‌های سرمایه‌گذار به آن سپرده‌هایی گفته می‌شود که افراد به قصد انتفاع و سود بردن از سرمایه نقدی خود در بانک سپرده‌گذاری می‌کنند، رابطه بانک و صاحبان سپرده سرمایه‌گذاری در بانک‌داری بدون ربا رابطه «وکالت» است، اشخاص حقیقی با حقوقی با افتتاح چنین حسابی سرمایه نقدی خود را به عنوان وکالت به بانک تحویل می‌دهند و بانک بعد از کسر ذخایر احتیاطی و قانونی، مابقی را از طریق عقود بانکی سرمایه‌گذاری می‌کند. بانک‌ها بازپرداخت اصل سپرده سرمایه‌گذاری مدت‌دار را تعهد می‌کنند ولی میزان سود از ابتدا معلوم نیست، بانک‌ها بعد از پایان دوره مالی سود واقعی را محاسبه کرده بعد از کسر سهم بانک و حق الوکاله بانک مابقی را به بان سود قابل تقسیم بین صاحبان سپرده‌های سرمایه‌گذاری تقسیم می‌کنند.

سپرده سرمایه‌گذاری مدت‌دار به دو صورت کوتاه مدت و بلندمدت دریافت می‌گردد، سپرده سرمایه‌گذاری کوتاه مدت به صورت دفترچه نگهداری می‌شود و برای حداقل سه ماه قابل افتتاح است و بعد از سپری شدن سه ماه اول یک ماه به یک ماه و خود به خود قابل تمدید است، سپرده‌های سرمایه‌گذاری بلندمدت که خود به چهار گروه یک، دو، سه و پنج ساله تقسیم می‌شوند به صورت گواهی سپرده می‌باشند و در سر رسید با تابعی از ضریب سه ماه تمدید می‌شوند.^۱

منابع دیگر بانک‌ها

بانک‌ها علاوه بر سپرده‌های سه گانه مذکور و علاوه بر منابع خود بانک (سرمایه مربوط به دولت) منابع دیگری تحت عنوان بستانکاران متفرقه در اختیار دارند مانند وجه چک‌ها و بروات وصولی،

۱- برای مطالعه بیشتر مراجعه شود به کتاب‌های بانک‌داری داخلی ۱- محمد بهمند - محمود بهمند و حقوق بانکی محمد رضا خاوری.

حواله‌های رسیده برای انواع حساب‌های پس‌انداز که هنگام مراجعه ذی‌نفع به حساب آنان منظور می‌گردد، و جوهی که برای منظور کردن به حساب مشتریان و یا پرداخت به اشخاص به شعب بانک‌ها تحویل می‌شود و به جهت نقض سند یا مشخص نبودن هویت ذی‌نفع و یا به هر دلیل دیگر به حساب آن شخص واریز نمی‌گردد، همچنین وجوه سپرده سرمایه‌گذاری بلندمدت که سر رسید آن منقضی شده و صاحب آن برای تجدید قرارداد به بانک مراجعه نکرده است.^۱

مالکیت منابع بانک‌ها

از مطالعه مطالب مذکور بدست می‌آید که منابع بانک‌ها در بانک‌داری بدون ربا ایران به دو گروه عمده تقسیم می‌گردد.

۱- منابع حاصل از سپرده‌های سرمایه‌گذاری،

چنانچه گذشت این وجوه به هیچ وجه به مالکیت بانک‌ها در نمی‌آید و مالکیت سپرده‌گذاران نسبت به آن وجوه از بین نمی‌رود هر چند بانک‌ها به عنوان وکیل حق دارند آنها را به صورت مستقل یا به صورت مشاع با سایر منابع در فعالیت‌های سود ده اقتصادی سرمایه‌گذاری کنند و سود حاصل از فعالیت‌های مذکور را پس از کسر سهم بانک و حق الوکاله بانک به صاحبان حساب‌ها به نسبت سرمایه توزیع کنند، در نتیجه درآمد صاحبان سپرده‌های سرمایه‌گذاری در بانک‌داری بدون ربا ایران بستگی کامل به میزان موفقیت و سوددهی بانک‌ها در عملیات بانک‌داری دارد و به عبارت دیگر بانک وکیل و امین سپرده‌گذاران در تخصیص بهینه و استفاده کارا از منابع مذکور خواهد بود.

۲- سایر منابع

در بانک‌داری بدون ربا در ایران بقیه منابع، برخی بالاصاله مانند منابع خود بانک و برخی به مقتضای عقد قرض و حواله (مانند وجوه حاصل از سپرده‌های قرض الحسنه جاری و پس‌انداز) در مالکیت بانک‌ها می‌باشند، در نتیجه بانک‌ها می‌توانند با رعایت ذخایر قانونی و احتیاطی وجوه آزاد آن منابع را به صورت مستقل یا به صورت مشاع با منابع گروه اول، از طریق عقود بانکی در فعالیت‌های سود ده اقتصادی سرمایه‌گذاری کرده کسب سود کنند، بدیهی است سود حاصل از بکارگیری این منابع از آن خود بانک خواهد بود. و مقدار آن نیز به میزان موفقیت بانک در عملیات بانکی بستگی دارد.

در حال حاضر منابع حاصل از سپرده‌های سرمایه‌گذاری و سایر منابع به صورت مشاع در هم آمیخته می‌شود و بانک بعد از کسر ذخایر قانونی و احتیاطی باقی‌مانده را به نحو مشاع به کار می‌گیرد.

۱- ارزیابی بانک‌داری بدون ربا سید حسین میرجلیلی معاونت اقتصادی وزارت اقتصاد و دارایی ص ۷۵.

شیوه‌های اعطای تسهیلات^۱

در بانک‌داری بدون ربا در ایران منابع آزاد بانک که از جهت مالکیت به نحو مشاع بین بانک و سپرده‌گذاران سرمایه‌گذاری است از طریق عقود بانکی دوازده‌گانه قرض‌الحسنه، مضاربه، مشارکت مدنی، مشارکت حقوقی، مزارعه، مساقات، سرمایه‌گذاری مستقیم، فروش اقساطی، اجاره به شرط تملیک، معامله سلف، جعاله و خرید دین به کار گرفته می‌شود. که از جهت حقوقی و پی‌آمدهای اقتصادی تفاوت‌های اساسی با بانک‌داری ربوی دارد.

مالکیت تسهیلات اعطایی

منابعی که از طریق روش‌های دوازده‌گانه فوق به کار گرفته می‌شوند از نظر مالکیت به چهار گروه تقسیم می‌شوند.

۱- قرض الحسنه

قرض الحسنه عقدی است که به موجب آن بانک‌ها مبلغ را به عنوان قرض به افراد حقیقی با حقوقی واگذار می‌کنند و گیرنده قرض متعهد می‌شود معادل مبلغ دریافتی به اضافه کارمزد عملیات قرض را در سررسید یا سررسیدهای معین بازپرداخت نماید. بعد از انعقاد قرارداد و تحویل مبلغ مذکور به متقاضی به مالکیت وی در می‌آید و بانک هیچ مسئولیتی نسبت به آن ندارد.

۲- سرمایه‌گذاری مستقیم

مطابق ماده ۸ قانون عملیات بانک‌داری بدون ربا و آئین‌نامه‌های مربوطه، بانک‌ها می‌توانند در طرح‌های تولیدی و عمرانی به سرمایه‌گذاری مستقیم مبادرت نمایند و بنا به تعریف سرمایه‌گذاری مستقیم عبارت است از تأمین تمام سرمایه لازم جهت اجرای طرح‌های تولیدی (صنعتی، معدنی، کشاورزی و ساختمانی) بازرگانی و خدماتی که به صورت شرکت‌های سهامی تشکیل می‌شوند و توسط یک یا چند بانک (بدون مشارکت اشخاص حقیقی یا حقوقی دیگر) انجام می‌گیرد.

در این روش منابع بانک که به صورت وجه نقد می‌باشد و از جهت مالکیت به نحو مشاع بین بانک و سپرده‌گذاران سرمایه‌گذاری است تبدیل به سرمایه‌های فیزیکی چون زمین، ساختمان، ماشین‌آلات و ابزار تولید می‌گردد اما از جهت مالکیت هیچ تغییر رخ نمی‌دهد یعنی بعد از انجام سرمایه‌گذاری مستقیم در طول اجرای طرح و در طول زمان بهره‌برداری از طرح، موضوع طرح در مالکیت مشاع بانک و سپرده‌گذاران مذکور خواهد ماند و سود حاصل از طرح نیز به آنان متعلق خواهد بود، بنابراین در این روش بانک‌ها مسئولیت مستقیم طرح‌های مذکور را به عهده خواهند داشت و سود و زیان آنها مستقیماً روی سود و زیان بانک‌ها و به تبع آن روی سود و زیان سپرده‌گذاران اثر

۱- برای مطالعه بیشتر مراجعه شود به کتاب عملیات بانکی داخلی - ۲- علی اصغر هدایتی

می‌گذارد.

۳- عقود مشارکتی

در این عقود که عبارتند از مشارکت مدنی، مشارکت حقوقی، مضاربه، مزارعه و مساقات، بانک کل یا بخشی از سرمایه مورد نیاز یک فعالیت اقتصادی را تأمین کرده در سود فعالیت مذکور با صاحب‌کار اقتصادی شریک می‌شود و از جهت مالکیت منابع به دو گروه تقسیم می‌شود در گروه نخست (مضاربه، مزارعه و مساقات) بانک کل سرمایه مالی مورد نیاز بنگاه تجاری یا کشاورزی را تأمین می‌کند و منابع بانک اگرچه از وجه نقد به سرمایه فیزیکی چون مال التجاره، زمین زراعی و باغ میوه تبدیل می‌شود لکن مالکیت حقوقی آن تغییر نکرده همچنان به نحو مشاع در مالکیت بانک و سپرده‌گذاران بانک می‌ماند در نتیجه تحولات مربوط به ارزش آن سرمایه‌ها و تغییرات سوددهی آنها مستقیماً متوجه بانک و به تبع آن متوجه سپرده‌گذاران خواهد بود. در گروه دوم (مشارکت مدنی و حقوقی) که بانک بخشی از سرمایه مورد نیاز بنگاه را تأمین می‌کند منابع بانک از حالت وجه نقد به سرمایه فیزیکی تبدیل می‌شود و از جهت مالکیت نیز به مقتضای عقد شرکت با سرمایه صاحب‌کار اقتضای آمیخته شده مشاع جدیدی شکل می‌گیرد، در این گروه نیز تحولات مربوط به ارزش سرمایه‌های بنگاه و تغییرات سوددهی آن مستقیماً متوجه بانک و به تبع آن متوجه سپرده‌گذاران بانک خواهد بود.

۴- عقود معاوضی

در این عقود که عبارتند از فروش اقساطی، اجاره به شرکت تملیک، سلف، جعاله و خرید دین، بانک با استفاده از منابع خود مبادرت به معاوضه می‌کند. از آنجا که ماهیت این عقود تا حدودی با هم متفاوت است ماهیت حقوقی و پی‌آمد اقتصادی هر یک را جداگانه مطرح می‌کنیم.

۴-۱- فروش اقساطی

در این روش بانک با استفاده از منابع خود اقدام به خرید کالایی کرده سپس آن را به قسمت بالاتری به فروش می‌رساند، بنابراین در مرحله اول بانک منابع خود را که به صورت وجه نقد است به کالا تبدیل می‌کند در مرحله دوم بانک کالای مذکور را به مالکیت مشتری (مقتضای تسهیلات) درآورده در مقابل مالک قیمت آن در ذمه مشتری می‌گردد و مشتری به مقتضای فروش اقساطی متعهد می‌شود قیمت کالا (که حاصل قیمت خرید به اضافه سود بانک است) را در سر رسیدهای مشخص بپردازد. در نتیجه هر تغییر و تحولی در ارزش کالا در مرحله اول متوجه بانک و بعد از مرحله دوم متوجه مشتری خواهد بود.

۴-۲- اجاره به شرط تملیک

طبق آئین‌نامه قانون عملیات بانکی بدون ربا، اجاره به شرط تملیک عقد اجاره‌ای است که در آن شرط می‌شود مستأجر در پایان مدت اجاره در صورت عمل به شرایط مندرج در قرارداد، عین مستأجره (موضوع اجاره) را مالک گردد، در عمل نیز بانک‌ها بنا به درخواست کتبی متقاضی اموال

منقول و غیرمنقول را خریداری یا احداث کرده طی عقد اجاره به شرط تملیک در اختیار وی قرار می‌دهند.

در این روش موضوع اجاره تا پایان مدت اجاره در مالکیت بانک می‌باشد و مستأجر امین خواهد بود در نتیجه وی ضامن تلف، خرابی، کاهش ارزش بازاری موضوع اجاره نخواهد بود. مگر در صورت تفریط یا تعدی، در پایان قرارداد و با پرداخت آخرین اجاره موضوع به مالکیت مستأجر درمی‌آید و بانک بعد از آن مسئولیتی در قبال آن نخواهد داشت.

۴-۳. سلف

مقصود از معامله سلف در عملیات بانکی پیش خرید محصولات تولیدی (صنعتی، کشاورزی و معدنی) توسط بانک است، تولید کنندگانی که در جریان تولید کالا و فرآورده دچار کمبود سرمایه در گردش می‌شوند می‌توانند از طریق پیش فروش قسمتی از تولیدات خود به بانک نیاز مالی خودشان را تأمین نمایند.

در این روش بانک منابع خود را که به صورت پول نقد است به عنوان قیمت کالا به ملکیت فروشنده سلف درمی‌آورد و در مقابل مقدار معینی کالا در ذمه وی ملک می‌شود و او متعهد می‌شود در سر رسید معین کالای فروخته شده (موضوع سلف) را به بانک تحویل دهد.

در معامله سلف اگرچه بانک با توجه به قیمت نقد و قیمت انتظاری کالا چنان قیمت‌گذاری می‌کند که سود معینی نصیب بانک شود لکن سود واقعی در پایان قرارداد و طبق قیمت واقعی آن روز معین می‌شود بنابراین تمام تغییرات قیمت کالای موضوع سلف در طول مدت قرارداد متوجه بانک و به تبع آن متوجه سپرده‌گذاران است.

۴-۴. جعاله

جعاله عبارت از التزام شخصی به پرداخت اجرت معلوم در مقابل عملی است، مطابق قانون عملیات بانک‌داری بدون ربا بانک‌ها می‌توانند به عنوان عامل جعاله و در مواردی به عنوان جاعل آن دسته از تقاضای مشتریان خود را که نمی‌توانند از طریق سایر شیوه‌های اعطای تسهیلات برآورده نمایند مورد اجابت قرار دهند. در مواردی که بانک به عنوان عامل انجام عملی را متقبل می‌شود در قرارداد جعاله دیگری به عامل دیگری واگذار می‌کند. برای مثال کسی که برای تعمیر مسکن نیاز مالی پیدا کرده می‌تواند تعمیر مسکن را در قرارداد جعاله‌ای به بانک واگذار کند و اجرت بانک را طی اقساطی بپردازد بانک در قرارداد جعاله دیگری تعمیر مسکن را به عامل دیگری واگذار کرده اجرت او را نقداً می‌پردازد و مابه‌التفاوت دوتا اجرت سود بانک را تشکیل می‌دهد.

در این روش بانک در جعاله اول مبلغی را به عنوان اجرت جعاله در ذمه مشتری (متقاضی تسهیلات) مالک می‌شود و او متعهد می‌شود طی اقساط معینی آن را بپردازد و در مقابل بانک مسئولیت انجام عملی (مانند تعمیر مسکن) را عهده‌دار می‌شود و در جعاله دوم مسئولیت مذکور را به

عامل (پیمانکار) منتقل کرده و جوهی را به عنوان اجرت جعاله دوم از منابع بانک به مالکیت وی درمی آورد. نتیجه این که بعد از قرارداد دوم بانک مبلغی را به مالکیت عامل (پیمانکار) درآورده و مبلغی را در ذمه مشتری (متقاضی تسهیلات) مالک شده است و مابه التفاوت آن دو مبلغ سود بانک خواهد بود.

۴-۵- خرید دین

بنا به تعریف خرید دین تسهیلاتی است که به موجب آن بانک سفته یا برات یا هر سند مالی که ناشی از معامله نسبه تجاری باشد خریداری می کند، در این روش بانک اسناد مدت دار را به مبلغی کمتر از مبلغ اسمی آنها خریداری می کند، بنابراین مبلغی را از منابع بانک به مالکیت صاحب سند درمی آورد و در مقابل مبلغ اسمی سند را در ذمه بدهکار مالک می شود و بدهکار متعهد می شود در سررسید سند، آن را بپردازد. شایان ذکر است به جهت وجود برخی نظرات فقهی^۱ و مشکل بودن تشخیص اسناد حقیقی از صوری، روش خرید دین از سال های ۱۳۶۷ به بعد محدود و به تدریج حذف گردید.

جمع بندی

خلاصه مباحث، این مطلب را ثابت می کند که در بانک داری بدون ربا سپرده گذاران، بانکها و گیرندگان تسهیلات سه گروه منفک و مجزا از هم نمی باشند در خیلی از موارد حتی رابطه مالکیتی سپرده گذاران تا پایان یک فعالیت اقتصادی بلندمدت محفوظ می ماند و به تبع آن سود و زیان بنگاه سود و زیان آنان نیز هست و بانک به عنوان وکیل و امین سپرده گذاران مسئول دفاع از حقوق سپرده گذاران خواهد بود در نتیجه بانک نه صرفاً به عنوان یک مؤسسه گردش وجوه بلکه بالاتر و مهمتر از آن همانند یک صاحبکار اقتصادی بایستی با دقت تمام تحولات اقتصاد حقیقی، فعالیت های مراکز اقتصادی، معیارهای فنی و اقتصادی طرح های متقاضی تسهیلات، حساب های خرید، فروش، هزینه، سود آنها را مطالعه کند تا بتواند از حقوق خود و سپرده گذاران دفاع نماید. و روشن است که چنین بانکی با این ماهیت و با این مسئولیت، ساختار اجرایی خاص خودش را می طلبد. شاید روشن ترین اشکال بانک داری بدون ربا جمهوری اسلامی ایران عدم تطابق ساختار اجرایی نظام بانکی با ماهیت و مسئولیت مذکور باشد، به عبارت دیگر عاملی که موجب می شود از یک سو معاملات بانک صوری و شبه ربوی گردد و از سوی دیگر جریان عملیات بانکی پیچیده و کم بازده شود به کارگیری ساختار طراحی شده برای بانک داری ربوی در بانک داری بدون رباست. چنانچه گذشت اجرای صحیح و کارای معاملات در بانک داری بدون ربا نیازمند ارزیابی، نظارت و کنترل

۱- برای مثال حضرت امام (ره) در جواب استفتایی می فرماید: «فروش چک با سفته به شخص ثالث به کمتر ربا و حرام است». استفتاهات جدید امام خمینی جلد ۲ ص ۱۷۵ و ۱۷۶.

طرح‌ها از ناحیه کارشناسان بانک‌هاست و این درحالی است که با حفظ ساختار موجود هیچ بانکی توان و تخصص لازم برای ارزیابی، نظارت و کنترل صدها قرارداد که در رشته‌های مختلف اقتصادی منعقد می‌شود ندارد.

برای مثال در ساختار کنونی، یک شعبه متوسط بانکی که معمولاً دارای پنج یا شش کارمند است چگونه می‌تواند در کنار ارائه انواع خدمات حساب‌های جاری و پس‌انداز که خود وقت‌گیر و نیازمند انواع تخصص است صدها تقاضای تسهیلاتی در بخش‌های مختلف اقتصادی (زراعت، باغداری، دام‌داری، شیلات، صنایع کوچک و بزرگ، معدن، بازرگانی و خدمات) را با سرعت و دقت کارشناسی کرده از سوددهی طرح‌ها اطمینان بدست آورده اقدام به انعقاد قرارداد کند سپس در مدت اجرای طرح با نظارت و کنترل هزینه‌های انجام شده از حقوق بانک و هزاران سپرده‌گذار دفاع نماید.

ناتوانی بانک‌ها برای اجرای صحیح عملیات بانک‌داری بدون ربا موجب می‌شود کارگزاران بانک تنها به اظهارات متقاضی تسهیلات بسنده کرده و به بازگشت اصل سرمایه و حداقل سود مورد انتظار بیندیشند و این باعث صوری و ناکارآمد معاملات در نظام فعلی می‌گردد.

به عبارت ساده و روشن اجرای صحیح و کارآمد بانک‌داری بدون ربا با ساختار فعلی نیازمند استخدام صدها کارشناس متخصص برای هر شعبه بانکی است و این امر برای هیچ بانکی مقدور نخواهد بود. به نظر می‌رسد بعد از تغییر قانون بانک‌داری وقت آن رسیده است که به عنوان دومین قدم به فکر تحول بنیادی در سازمان و ساختار اجرایی و عملیاتی بانک‌ها باشیم، مناسب است نظریه پردازان بانک‌داری بدون ربا، اقتصاددانان پول و بانک‌داری و مسئولین اجرای بانک‌ها با مطالعه الگوها، نیازها و امکانات، پیشنهاد خود را ارائه دهند تا زمینه برای طراحی یک ساختار ایده‌آل فراهم شود. در این راستا با توجه به ماهیت بانک‌داری بدون ربا و با در نظر گرفتن اصل تقسیم کار براساس تخصص‌ها و مزیت‌ها، ساختار جدیدی پیشنهاد می‌گردد.

ساختار مطلوب بانک‌داری بدون ربا

در ساختار پیشنهادی دو نوع بانک تجاری به اسم بانک‌های عمومی و بانک‌های تخصصی وجود دارد که از جهت نوع فعالیت کاملاً متمایز از هم بوده و به بیانی که خواهد آمد در طول هم هستند، حال با تشریح وظایف و کیفیت کارکرد هر یک از این بانک‌ها، ساختار پیشنهادی را توضیح می‌دهیم.

الف - بانک‌های عمومی

فعالیت‌های اصلی بانک‌های عمومی در ساختار مطلوب عبارتند از:

۱- جذب سپرده‌های بانکی

بانک‌های عمومی می‌توانند از طریق حساب‌های زیر و جوه مازاد بر نیاز خانوارها و مؤسسات را

جذب کنند.

۱-۱. سپرده قرض الحسنه جاری

۱-۲. سپرده قرض الحسنه پس انداز

۱-۳. سپرده سرمایه گذاری مدت دار

ماهیت حقوقی و کیفیت سپرده گذاری به ترتیبی که هم اکنون در بانکها عمل می شود خواهد بود.

۲. ارائه خدمات بانکی

بانکهای عمومی علاوه بر ارائه خدمات مربوط به حسابهای قرض الحسنه و پس انداز می توانند به ارائه خدمات متعارف بانکی چون انجام حوالجات بانکی، وصول سفته و بروات تجاری، خرید و فروش سکه و ارز، صندوق حفظ امانات و... اقدام کنند.

۳. اعطای قرض الحسنه بانکهای عمومی منابع حاصل از سپردههای قرض الحسنه پس انداز را که به مقتضای عقد قرض مالک شده اند بعد از کسر ذخایر قانونی و احتیاطی به دو قسمت تقسیم می کنند، بخش نخست را برای تأمین نیازهای مصرفی خانوادههای نیازمند و صاحبان سپرده پس انداز قرض الحسنه می دهند، بخش دیگر را به ترتیبی که بیان خواهیم کرد در بانکهای تخصصی سرمایه گذاری می کنند تا از محل سود آنها بتوانند برای سپردههای قرض الحسنه پس انداز جوایز تشویقی بپردازند.

۴. سرمایه گذاری در بانکهای تخصصی

بانکهای عمومی منابع مربوط به خود بانک، منابع حاصل از سپردههای قرض الحسنه جاری و سپردههای سرمایه گذاری مدت دار (بعد از کسر ذخایر قانونی و احتیاطی) و بخش دوم سپردههای قرض الحسنه پس انداز (که قبلاً توضیح دادیم) همه را در بانکهای تخصصی سرمایه گذاری می کنند. به این صورت که هیئت مدیره بانکهای عمومی با استفاده از کارشناسان خبره اقتصادی و با توجه به سیاستهای پولی اعلام شده از طرف بانک مرکزی منابع را به صورت برنامه ریزی متمرکز استانی یا کشوری در بانکهای تخصصی مورد نظر خودشان سرمایه گذاری می کنند.

بدین ترتیب شعبات عادی بانکهای عمومی فعالیتشان را در سه زمینه جذب سپردههای بانکی، ارائه خدمات بانکی و اعطای قرض الحسنه برای هزینههای مصرفی متمرکز می کنند و مسئولیت چهارم یعنی سرمایه گذاری در بانکهای تخصصی توسط شعبات اصلی استانی و مرکزی کشوری بانکهای عمومی انجام می پذیرد، در نتیجه عملیات بانکی در بانکهای عمومی روان تر و آسان تر از عملیات بانکی در بانکداری ربوی نیز خواهد بود.

در ساختار پیشنهادی شعبات عادی بانکهای عمومی تنها یک مؤسسه گردش وجوه خواهند بود از یک طرف وجوه را دریافت کرده و از طرف دیگر آن وجوه را پرداخت می کنند و هیچ دخالت و

مسئولیتی در اقتصاد حقیقی و هیچ وظیفه‌ای برای کنترل و نظارت فعالیت‌های اقتصادی ندارند. و تنها هیأت مدیره و مسئولین شعبات مرکزی و اصلی بانک‌های عمومی است که متناسب با سیاست‌های پولی، شرایط اقتصادی جامعه، مزیت نسبی بخش‌های فعال اقتصادی و سود انتظاری هر یک از بانک‌های تخصصی، منابع آزاد خودشان را بین بانک‌های تخصصی توزیع کرده در آنها سرمایه‌گذاری می‌کنند.

ب - بانک‌های تخصصی

در ساختار پیشنهادی به تعداد بخش‌های اقتصادی بانک‌های تخصصی به وجود می‌آید و هر بانک تخصصی نیز متناسب با ظرفیت اقتصادی منطقه برای هر یک از زیر بخش‌های اصلی شعب تخصصی تر خواهد داشت برای مثال بانک تخصصی کشاورزی می‌تواند متناسب با زمینه‌های اقتصادی هر شهر شعبات تخصصی تر رراعت، باغداری، دام‌پروری، شیلات و صنایع تبدیلی محصولات کشاورزی دایر کند. فعالیت‌های عمده بانک‌های تخصصی عبارت خواهد بود از:

۱- جذب سپرده‌های سرمایه‌گذاری

بانک‌های تخصصی به عقد وکالت (یا مشارکت) از دو طریق اقدام به جذب سپرده‌های سرمایه‌گذاری خواهند کرد، نخست از طریق بانک‌های عمومی که توضیح آن قبلاً گذشت دوم از طریق افراد و مؤسسات، به این بیان که در هر جامعه‌ای افراد و مؤسسه‌ای وجود دارند که تمایل دارند در یک بانک تخصصی مشخص به صورت مستقیم سرمایه‌گذاری کنند.

بنابراین منابع بانک‌های تخصصی از سه قسمت تشکیل می‌یابد، سرمایه اولیه خود بانک، وجوه حاصل از سپرده‌گذاری بانک‌های عمومی در بانک‌های تخصصی و وجوه حاصل از سپرده‌گذاری مستقیم مردم و مؤسسات در بانک‌های تخصصی، که قسمت‌های اول و دوم به صورت برنامه‌ریزی شده از طریق شعبات مرکزی و اصلی در اختیار شعب عادی قرار می‌گیرد و قسمت سوم توسط شعب جذب می‌شود.

۲- اعطای تسهیلات سرمایه‌گذاری

بانک‌های تخصصی بعد از کسر ذخایر قانونی و احتیاطی منابع خود را از طریق روش‌های اعطای تسهیلات زیر در بخش اقتصادی مربوطه سرمایه‌گذاری می‌کنند، در ساختار پیشنهادی روش‌های مندرج در قانون بانک‌داری بدون ربا به دو گروه تقسیم می‌شوند گروه اول روش‌هایی است که در همه بانک‌های تخصصی مورد استفاده قرار می‌گیرند و گروه دوم روش‌هایی است که تنها بعضی از بانک‌های تخصصی از آنها استفاده می‌کنند.

۲-۱- روش‌های مشترک اعطای تسهیلات

الف - مشارکت حقوقی

شعب اصلی استانی و مرکزی بانک‌های تجاری می‌توانند بخشی از منابع خود را به خرید سهام شرکت‌های فعال در زمینه تخصص خود اختصاص دهند که این‌ها می‌توانند با خرید اوراق مشارکت سرمایه‌گذاری طرح‌های ملی در سرمایه‌گذاری‌های زیربنایی بخش مربوطه مشارکت کنند.

ب - مشارکت مدنی

شعب معمولی بانک‌های تخصصی می‌توانند از طریق عقد مشارکت مدنی بخشی از سرمایه مورد نیاز بنگاهی را تأمین کرده به نسبت سرمایه در سود آن بنگاه شریک شوند برای مثال شعبه زارعی بانک کشاورزی می‌تواند در تأمین هزینه‌های احیا و کاشت و برداشت زمین خاصی با کشاورزی شریک شود و بعد از سوددهی در یک برنامه زمانی بلندمدت به تدریج سهم خود را به آن کشاورز بفرشد.

ج - اجاره به شرط تملیک

بانک‌های تخصصی متناسب با رشته تخصصی خود می‌توانند بخشی از منابع خود را به احداث سرمایه‌های ثابت فعالیت‌های اقتصادی اختصاص داده سپس آنها را از طریق عقد اجاره به شرط تملیک در اختیار صاحبان مشاغل که توان تأمین سرمایه ثابت فعالیت اقتصادی را ندارند قرار دهند. برای مثال بان تخصصی مسکن می‌تواند ماشین‌آلات مورد نیاز یک شرکت ساختمانی را خریداری کرده از طریق عقد اجاره به شرط تملیک در اختیار آن شرکت بگذارد یا شعبه باغداری بانک کشاورزی با سرمایه‌گذاری در یک منطقه مناسب باغ‌هایی را احداث کرده به عقد اجاره به شرط تملیک به باغداران واگذار کند.

د - سلف

بانک‌های تخصصی با استفاده از منابع مالی خود می‌توانند با آن دسته از بنگاه‌های اقتصادی که برای تأمین سرمایه در گردش خود نیاز مالی پیدا کرده‌اند یا جهت برخی تعمیرات اساسی و تعویض‌ها در ماشین‌آلات و خطوط تولید نیاز مقطعی پیدا کرده‌اند، وارد معامله سلف شده اقدام به پیش‌خرید محصول آن بنگاه نمایند، برای مثال زارعی که جهت خرید بذر، کود یا جهت حفاری چاه آب یا تعمیر تراکتور و امثال آن نیاز مالی مقطعی پیدا می‌کند می‌تواند با پیش‌فروش بخشی از محصول خود به شعبه زارعی بانک کشاورزی سرمایه‌های مورد نیاز را بدست آورد. البته سلف عمومیت دوش‌های قبلی را ندارد و در همه بانک‌های تخصصی قابل اجرا نیست.

هـ - قرض الحسنه

بانک‌های تخصصی می‌توانند جهت حل مشکلات مقطعی و خیلی کوتاه مدت و جزئی بنگاه‌های طرف قرارداد خود (که از طریق یکی از روش‌های مشارکت یا اجاره بابانک قرارداد دارند) خط اعتباری قرض الحسنه باز کند، به این معنا که بنگاه‌های مذکور مجاز باشند در حد معینی به عهده بانک حواله صادر کنند و در مدت زمان کوتاهی آن را بازپرداخت نمایند، بانک‌های تخصصی اگرچه از طریق این روش تنها کارمزد دریافت می‌کنند لکن از آنجایی که مانع بروز مشکلات مالی و احیاناً مانع ورشکستگی بنگاه مربوطه می‌شوند به صورت غیر مستقیم استفاده می‌کنند، البته حجم کل تسهیلات قرض الحسنه نباید به اندازه‌ای برسد که سوددهی بانک‌ها را مورد خدشه قرار دهد. کما این‌که می‌توان محل تأمین این اعتبارها را بودجه عمومی دولت دانست چرا که یکی از وظایف دولت حمایت از بنگاه‌ها و مؤسسات نوپا و آسیب‌پذیر است.

۴-۲- روش‌های اختصاصی اعطای تسهیلات

برخی از روش‌های مندرج در قانون بانک‌داری بدون ربا اختصاص به بانک‌های تخصصی مشخصی دارند.

الف - فروش اقساطی

بانک‌های تخصصی رفاه (که برای جوابگویی به نیاز مصرف‌کنندگان تشکیل می‌شود) می‌توانند کالاهای بادوام و مصرفی مورد تقاضای خانواده‌ها را خریداری و از طریق فروش اقساطی به آنان واگذار کنند، این بانک‌ها می‌توانند از طریق مشارکت حقوقی یا مشارکت مدنی در فروشگاه‌های زنجیره‌ای شریک شده و به جای خرید کالاهای مورد نیاز متقاضیان آنان را به آن فروشگاه‌ها حواله دهد و سپس در مقاطع زمانی معینی با فروشگاه مورد نظر که بانک نیز در آن شریک است تصفیه حساب کند.

ب - جعاله

بانک‌های تخصصی مسکن می‌توانند تقاضای تسهیلاتی خانواده‌ها و بنگاه‌ها جهت تعمیرات منازل و کارگاه‌ها را از طریق عقد جعاله جواب دهند برای مثال خانواده‌های که قصد تعمیر یا بازسازی کل یا بخشی از منزل مسکونی را دارد یا صاحب‌کاری که قصد تعمیر یا احداث ساختمان کارگاه خود را دارد می‌تواند انجام آن را در عقد جعاله‌ای به بانک مسکن واگذار کند و بانک متناسب با موضوع کار، آن را در عقد جعاله دیگری به پیمانکاران طرف قرارداد خود بسپارد.

ج - مضاربه

بانک‌های تخصصی بازرگانی می‌توانند از طریق عقد مضاربه تقاضای آن دسته از تجاری که جهت

فعالیت بازرگانی تجربه کافی دارند لکن سرمایه ندارند را پاسخ دهد، از آنجا که معمولاً تجار و بازرگانان خودشان مقداری سرمایه دارند و برای تکمیل آن مراجعه به بانک می‌کنند بهترین روش برای اعطای تسهیلات عقد مشارکت مدنی است اما در مواردی که تاجر هیچ سرمایه‌ای از خود ندارد از طریق مضاربه عمل می‌شود.

د - مزارعه و مساقات

بانک‌های کشاورزی می‌توانند با احداث اراضی مزروعی یا باغات میوه، آنها را به عقد مزارعه و مساقات در اختیار زارعین و باغ‌دارن قرار دهند. لکن از آنجا که هدف بانک حفظ بلندمدت اراضی و باغات نیست بنابراین بهتر است بانک‌های کشاورزی بعد از احداث اراضی زارعی و باغات آنها را از طریق عقد اجاره به شرط تملیک در اختیار کشاورزان قرار دهد در حین صورت بیشتر در خدمت توسعه بخش کشاورزی خواهد بود.

نتیجه این‌که بانک‌های تخصصی در بخش سپرده‌گذاری تنها از طریق عقد وکالت اقدام به جذب سپرده‌های سرمایه‌گذاری مدت‌دار می‌کند و از مشغول شدن به سپرده‌های قرض الحسنه جاری و پس‌انداز و ارائه خدمات مربوط به آنها اجتناب می‌کنند کما این‌که از انجام دیگر خدمات بانکی چون ارسال حوالجات، وصول سفته و بروات، خرید و فروش ارز، سکه و نگهداری صندوق امانات و امثال آنها خودداری می‌کنند، در بخش اعطای تسهیلات نیز هر بانک تخصصی تنها در حوزه تخصص خود با استفاده از روش‌های مشترک و اختصاصی اقدام به اعطای تسهیلات سرمایه‌گذاری می‌کند. از بررسی نوع فعالیت‌ها و روش‌های اعطای تسهیلات نتایج زیر را برای بانک‌های تخصصی می‌توان استفاده کرد.

- ۱- بانک‌های تخصصی تنها به دو نوع فعالیت جذب سپرده‌های سرمایه‌گذاری و اعطای تسهیلات سرمایه‌گذاری مشغول خواهند بود.

- ۲- بانک‌های تخصصی قصد فعالیت مستقیم اقتصادی ندارند در نتیجه از روش سرمایه‌گذاری مستقیم تنها برای آماده کردن زمینه برای روش مشارکت مدنی، اجاره به شرط تملیک و فروش اقساطی استفاده می‌کنند. و برای اجرای پروژه‌های زیربنایی بهتر است بانک‌های تخصصی با وزارت خانه‌های مربوطه از طریق مشارکت مدنی یا حقوقی قرارداد ببندند.

- ۳- روش مشارکت حقوقی تنها توسط شعب مرکزی و اصلی استانی به کار می‌رود.

- ۴- روش خرید دین مورد استفاده قرار نمی‌گیرد.

- ۵- چنانچه از جدول زیر پیداست شعب معمولی بانک‌های تخصصی (غیر از بانک کشاورزی)

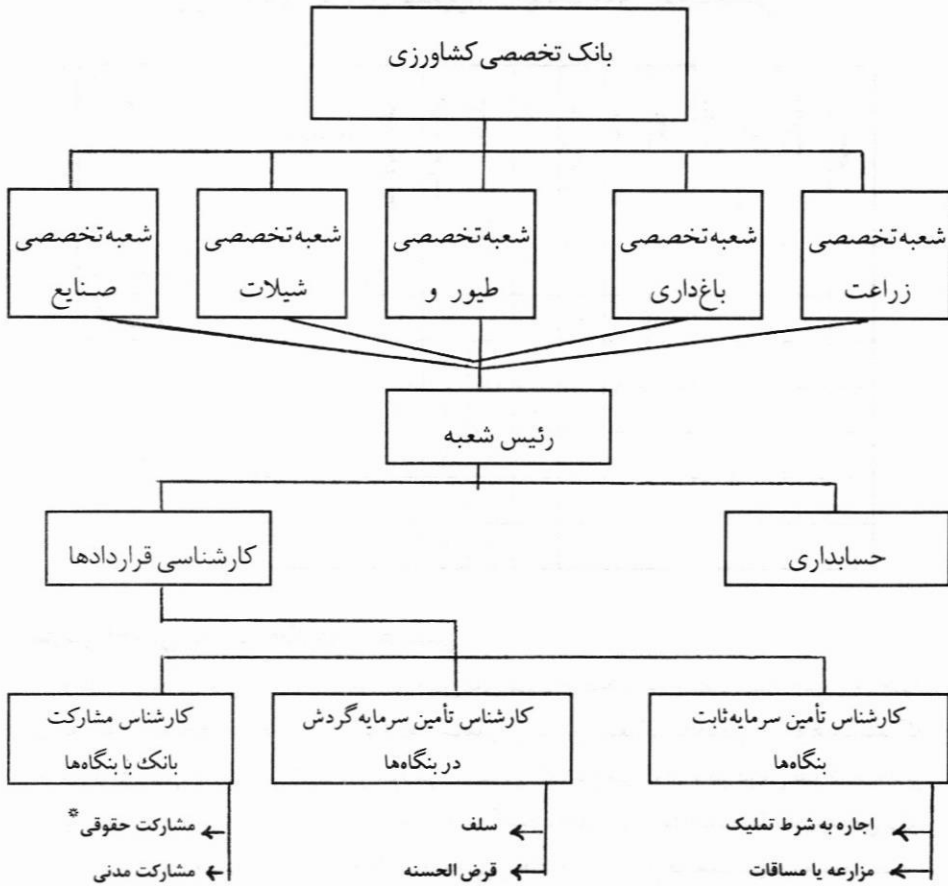
حداکثر با چهار روش اقدام به اعطای تسهیلات بانکی می‌کنند.

روش‌های اعطای تسهیلات بانک‌های تخصصی

بانک تخصصی	نوع قرارداد	مشارکت حقوقی	مشارکت مدنی	اجاره به شرط تملیک	سلف	قرض الحسنه	فروش اقسامی	جعاله	مضاربه	مزارعه	مساقات	خرید زمین
کشاورزی		x	x	x	x	x				x		x
صنعت		x	x	x	x	x						
معادن		x	x	x	x	x						
بازرگانی		x	x	x		x	x					
مسکن		x	x	x		x		x				
رفاه		x	x	x		x	x					

سازمان اجرایی مطلوب بانک‌های تخصصی

چنانچه قبلاً توضیح دادیم متناسب با بخش‌های فعال اقتصادی بانک‌های تخصصی به وجود می‌آید و هر بانک تخصصی متناسب با نوع فعالیت‌های آن بخش، شعبات تخصصی‌تر خواهد داشت که به مقتضای نیاز جامعه در شهرها و مراکز اقتصادی افتتاح می‌گردد و در درون هر شعبه نیز مسئولیت‌ها بین کارشناسان تقسیم می‌گردد، روشن است که طراحی چهارچوب سازمان اجرایی برای انواع بانک‌های تخصصی نیاز به مطالعات کارشناسی زیادی دارد در این قسمت تنها به منظور تبیین روشن بحث، پیشنهادی برای خصوص بانک کشاورزی ارائه می‌گردد.

در این سازماندهی چنین فرض شد که بنگاه‌های فعال در بخش کشاورزی همانند دیگر بخش‌ها به سه گروه تقسیم می‌شوند گروه اول بنگاه‌هایی هستند که خودشان تنها می‌توانند سرمایه در گردش فعالیت اقتصادی را تأمین کنند و برای تأمین سرمایه ثابت نیازمند تسهیلات بانکی هستند مانند زارعی که برای کشاورزی نیاز به زمین، تراکتور، کمباین و امثال آنها دارد. گروه دوم بنگاه‌هایی هستند که سرمایه ثابت را خود دارند و برای تأمین سرمایه در گردش به بانک مراجعه کنند و گروه سوم کسانی هستند که بخش از سرمایه مورد نیاز بنگاه را دارند و برای تأمین بخش دیگر به بانک مراجعه می‌کنند.

* مشارکت حقوقی تنها توسط شعبات مرکزی صورت می‌گیرد.

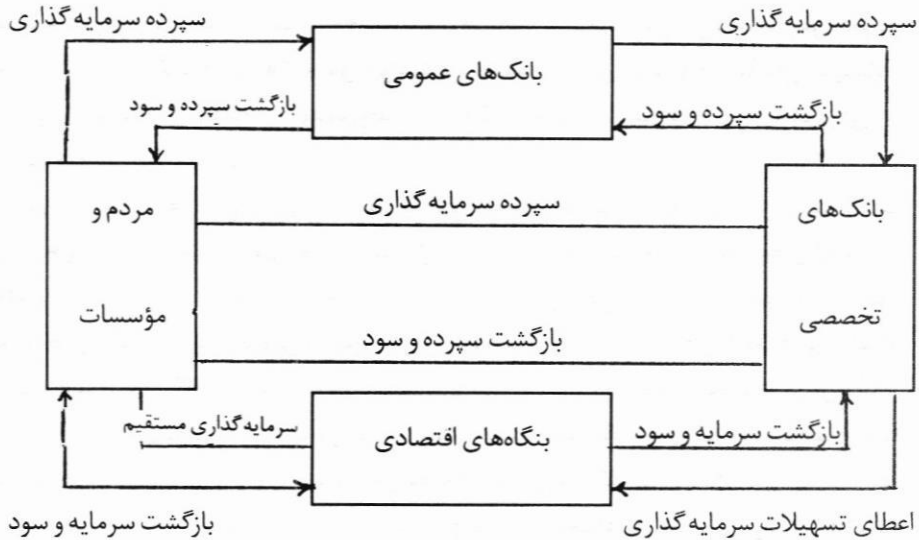
در این سازماندهی در هر شعبه متوسط، پنج نفر مشغول به کار خواهند بود نفر اول به عنوان رئیس شعبه که تخصص کافی در زمینه فعالیت بانک تخصصی خصوصاً در گرایش شعبه مربوط دارد و بر تمام عملیات بانک نظارت دارد نفر دوم حسابدار شعبه است که علاوه بر افتتاح حساب سپرده سرمایه گذاری برای مشتریان تمام دریافت‌ها و پرداخت‌های شعبه را سامان می‌دهد سه نفر دیگر به عنوان کارشناسان گروه‌های سه گانه فوق خواهند بود که بعد از بررسی پیشنهادات تقاضای تسهیلات در صورت موافقت با استفاده از عقود مربوطه منابع بانک را به صورت وجه نقد یا سرمایه فیزیکی در اختیار متقاضی قرار می‌دهند.

در این سازماندهی کارشناسان مورد نظر بایستی سه نوع تخصص در حد مورد نیاز داشته باشند اولاً از جهت فنی نسبت به موضوع قرارداد، مراحل پیشرفت کار، حوادث محتمل، هزینه‌های انجام کار اطلاعات کافی داشته باشند. ثانیاً از جهت اقتصادی آشنایی کافی نسبت به قیمت مواد اولیه، هزینه‌های تولید، بازاریابی، فروش محصول، قیمت کالا، تغییرات بازار، قیمت‌های انتظاری و... داشته باشند. ثالثاً آشنایی کافی نسبت به جوانب فقهی و حقوقی قراردادهای مورد استفاده در آن بانک خصوصاً گروه مربوطه داشته باشند. در ساختار و سازماندهی پیشنهاد شده حوزه قراردادهای هر شعبه تخصصی خیلی محدود و همگون خواهد بود به طوری که هر کارشناس بانکی که در سال حدود صد قرارداد تسهیلاتی منعقد می‌کند از جهات زیادی مشابه هم خواهند بود و او می‌تواند از اطلاعات هر قراردادی و از میانگین قراردادها برای ارزیابی و کنترل قراردادهای دیگر استفاده کند و شاید کمتر از چند سال طول می‌کشد کارشناس بانک در رشته مربوطه به خود به فرد خیره و کاملاً آگاهی تبدیل می‌شود.

جریان پول و سرمایه در اقتصاد بدون ربا

اگر از حساب‌های جاری و پس انداز و قرض‌های مصرفی صرف نظر کنیم جریان پول و سرمایه در یک اقتصاد بدون ربا براساس ساختار پیشنهادی برای بانک‌ها به ترتیب نمودار زیر خواهد بود.

نمودار جریان پول و سرمایه در اقتصاد بدون ربا

مطابق نمودار در یک اقتصاد بدون ربا مردم و مؤسساتی که با مازاد وجوه مواجه هستند و قصد انتفاع از سرمایه نقدی خود دارند به سه گروه تقسیم می‌شوند. گروه نخست افراد ریسک‌پذیر می‌باشند و انتظار دارند بنگاه خاص سودآوری بالاتری نسبت به بقیه بنگاه‌ها داشته باشد این گروه با احداث آن بنگاه یا خرید سهم آن بنگاه به صورت مستقیم سرمایه‌گذاری می‌کنند. گروه دوم افرادی هستند که در درجه متوسط از ریسک‌پذیری می‌باشند و انتظار دارند بخش خاصی در اقتصاد نسبت به بخش‌های دیگر سوددهی بالایی داشته باشند این گروه ترجیح می‌دهند به صورت مستقیم در بانک تخصصی مربوطه و به صورت غیرمستقیم در بخش مورد نظر سرمایه‌گذاری کند، گروه سوم افراد ریسک‌گریز هستند و انتظار خاصی نسبت به بخش یا بنگاه خاصی ندارند این گروه ترجیح می‌دهند در بانک‌های عمومی سرمایه‌گذاری کنند.

روشن است که در این ساختار سود بنگاه‌ها حاصل عملکرد هر بنگاه در فعالیت اقتصادی است و سود هر یک از بانک‌های تخصصی حاصل فرآیند سود در بخش مربوط به آن بانک خواهد بود و سود هر یک از بانک‌های عمومی حاصل فرآیند سود در کل بخش‌های اقتصادی خواهد بود.

نتایج ساختار پیشنهادی

۱- روان شدن عملیات بانکی، در این ساختار اولاً انواع عملیات بانکی بین بانک‌های عمومی و تخصصی تقسیم می‌شود. ثانیاً هر یک از بانک‌ها تنها با تعداد معینی از عقود بانکی (حداکثر چهار عقد) اقدام به اعطای تسهیلات می‌کنند، ثالثاً پرداخت تسهیلات سرمایه‌ای به سه گروه تقسیم شده و هر گروه توسط کارشناس مربوطه هدایت می‌شود در نتیجه عملیات بانکی کاملاً از پیچیده‌گی بیرون آمده روان و شفاف خواهد بود.

۲- حقیقی شدن معاملات، مطابق ساختار پیشنهادی حوزه فعالیت بانک‌های تخصصی و عمومی کاملاً مشخص و محدود می‌گردد در نتیجه معاملات بانکی همگون و در زمینه تخصصی کارشناسان بانک خواهد بود و این باعث می‌شود بانک با توان و تخصص کافی قراردادهای را نظارت و کنترل نماید بنابراین معاملات صوری کنار گذاشته می‌شود.

۳- افزایش کارایی بانک‌ها، روان شدن عملیات بانکی، قابلیت نظارت و کنترل دقیق قراردادهای منعقد شده باعث می‌شود کارایی و سوددهی بانک‌های تخصصی تا حد سوددهی سرمایه در هر یک از بخش‌های اقتصادی و سوددهی بانک‌های عمومی تا حد سوددهی سرمایه در کل اقتصاد افزایش یابد.

الحمد لله رب العالمين